

संस्कृत-7

प्रथमः पाठः प्रयाणगीतम्

चन्दनतुल्या भारतभूमिस्तपस्थली ग्रामो ग्रामः ।
 बाला-बाला देवी प्रतिमा वत्सो वत्सः श्रीरामः ।
 मन्दिरवत् पावनं शरीरं
 सर्वो मानव उपकारी ।
 सिंहा इह खेलनका जाता
 गौरिह पूज्या जनयित्री ॥
 इह प्रभाते शङ्खध्वनिः सायं सङ्गीतस्वान् ।
 बाला-बाला देवी प्रतिमा वत्सो वत्सः श्रीरामः ॥ (1)
 अत्र कर्मतो भाग्यनिर्मितिः
 पौरुषनिष्ठा कल्याणी ।
 अत्र त्यागतपस्या मिश्रा
 गाथा गायति कविवाणी ॥
 अत्र ज्ञानप्रवाहो गङ्गासलिलनिर्मलो ह्यविरामः ।
 बाला बाला देवीप्रतिमा वत्सो वत्सः श्रीरामः ॥ (2)
 अत्रत्यैः सैनिकैः समरभुवि
 सदा गीयते श्रीगीता ।
 अत्र क्षेत्रे हलफालाधः
 खेलति सुकुमारी सीता ॥
 अत्र जीवनादर्शं जटितो मङ्गलमयमणिरभिरामः ।
 बाला बाला देवी प्रतिमा वत्सो वत्सः श्रीरामः ॥ (3)

शब्दार्थः

चन्दनतुल्या = चन्दन के समान । प्रतिमा = मूर्ति । वत्सो-वत्सः = बच्चा-बच्चा । मन्दिरवत् = मन्दिर के समान । सिंहा = सिंह । इह = यहां । खेलनकाः = खिलौने । जनयित्री = माता । इह प्रभाते = इस सुबह में । स्वान् = शब्द । कर्मतो = कर्म से । भाग्यनिर्मितः = भाग्य से बना । अत्र = यहाँ । गायति = गाती है । अत्र ज्ञानप्रवाहो = यहाँ ज्ञान की धारा । गङ्गासलिलनिर्मलो = पवित्र गंगा का जल । अत्रत्यैः सैनिकैः = यहाँ सैनिकों द्वारा । सदागीयते = हमेशा गाई जाती है । अत्रक्षेत्रे = यहाँ क्षेत्र में । हलफालाधः = हल के फल के नीचे । खेलति = खेलती है । सुकुमारी सीता = कोमलांगी सीता । जीवनादर्शं = जीवन आदर्श में । मङ्गलमयमणिरभिरामः = मंगल (सुख) मणि की तरह सुन्दर ।

अभ्यासः

प्रश्न 1. निम्नलिखित का संस्कृत में उत्तर दीजिए –

- (क) अस्माकं भारतभूमिः कीदृशी अस्ति ?
- (ख) अत्र भारते गौः किं मन्यते ?
- (ग) अत्रत्यैः सैनिकैः समरभुवि किं गीयते ?
- (घ) अत्र जीवनादर्शं किं जटितम् ?

प्रश्न 2. रिक्त स्थानों की पूर्ति कीजिए –

- (क) सिंहा इह ..... सन्ति ।
- (ख) अत्र कर्मतः ..... भवति ।
- (ग) अत्र क्षेत्रे सुकुमारी सीता ..... ।
- (घ) अत्र ..... मङ्गलमयमणिः जटितः ।

प्रश्न 3. निम्नलिखित का संस्कृत में अनुवाद कीजिए –

- (क) भारत भूमि का बच्चा-बच्चा श्रीराम है ।
- (ख) यहाँ प्रभात में शंखध्वनि होती है ।
- (ग) यहाँ कविवाणी त्याग तपस्यामय गाथाएं गाती है ।
- (घ) इस क्षेत्र में सुकुमारी सीता खेला करती हैं ।

प्रश्न 4. (क) निम्न पदों की सन्धि कीजिए –

- (1) मानव + उपकारी ।
- (2) कर्मतः + भाग्यनिर्मितिः ।

(ख) सन्धि विच्छेद कीजिए-

- (1) ह्यविरामः ।
- (2) मणिरभिरामः ।

प्रश्न 5. निम्नलिखित का उत्तर दीजिए –

- (क) 'जनयित्री' शब्द का पुल्लिङ्ग बताइये ।
- (ख) 'गाथा' शब्द की द्वितीया विभक्ति तथा वचन बताइये ।
- (ग) 'सैनिकैः' पद में शब्द तथा वचन बताइये ।

विशेष – इस रचना को कण्ठस्थ करके लयसहित सुनाइये ।

